

Hampl, Lubomír

**Skonwencjonalizované jednotky leksykálne z bazovým členom
liczbovým w czeskiej i polskiej frazeologii**

Opera Slavica. 2011, vol. 21, iss. 2, pp. 19-33

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117507>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

SKONWENCJONALIZOWANE JEDNOSTKI LEKSYKALNE Z BAZOWYM CZŁONEM LICZBOWYM W CZESKIEJ I POLSKIEJ FRAZEOLOGII

Lubomír Hampl (ATH Bielsko-Biała)

Abstrakt:

Autor w tym artykule zwraca szczególną uwagę na czeskie i polskie różnice leksykalne, jakie zachodzą w sferze szeroko rozumianej frazeologii, koncentrując się na domenie tzw. językowych komponentów liczbowych. Na podstawie konfrontatywnej analizy zauważa, że używane skonwencjonalizowane jednostki leksykalne z bazowym członem liczbowym w niektórych przypadkach różnią się (w większym lub mniejszym stopniu) w języku czeskim od języka polskiego.

Słowa kluczowe: trudności translatorskie, frazeologia, idiomatyka i symbolika, językoznawcza analiza kontrastywna, semantyka i znaczenie jednostek językowych, warianty leksykalne z bazowym komponentem liczbowym.

Abstract:

In this article the author draws a special attention to lexical Czech and Polish differences, which set in the sphere of widely understood phraseology focusing on the domain so called linguistic numerical components. On the basis of the comparative analysis of used conventional lexical units with the base numerical module the author notices differences in some cases (in the larger or the smaller degree) between Czech and Polish language.

Key words: translation difficulties, phraseology, idiomatic nature and symbolism, linguistic comparative analysis, semantics and the meaning of linguistic units, lexical variants with the base numerical component.

Abstrakt:

Autor v tomto článku věnuje pozornost českým a polským lexikálním rozdílům, jaké se objevují v široce chápané frazeologii, soustřeďuje se na doménu tzv. jazykových číselných složek. Na základě konfrontativní analýzy si všimá, že používaná konvencionálnost lexikálních jednotek, jako formální ustálené obraty s bazovým číselným členem, se v některých případech liší (ve větší nebo menší míře), srovnává češtinu s polštinou.

Klíčová slova: překladatelské potíže, frazeologie, idiomatika a symbolika, kontrastivní jazykovědný rozbor, sémantika a významová stránka jazykových jednotek, lexikální varianty s číselným členem.

„*my nakrmíme forbese za dvě či za tři pětky*¹“
 Karel Kryl, fragment piosenki pt. *Demokracie* – pol. *Demokracja*

Tłumaczenie polskie:
nakarmimy jednorękiego bandytę 20 lub 30 koronami

Frazeologizmy, określane jako skonwencjonalizowane jednostki leksykalne mogą być klasyfikowane i oceniane według różnorodnego sposobu i punktu odniesienia. Najczęściej charakteryzowane są według typów (rodzajów) oraz zagadnień tematycznych, pełniąc funkcję – (*tertia comparationis*) – przedmiotu lub sytuacji (Straková 2003: 88), do której się je porównuje. Możemy więc mieć np: **frazeologię somatyczną**, której punktem wyjścia są części ciała, por. (czes. *jde co noha nohu mine* – pol. *wlecze się noga za nogą*, czes. *pokřít rameny nad něčím* – pol. *wzruszyć ramionami*); **frazeologię fauniczną** (zwierzęcą), por. (czes. *šeroslepost* – pol. *kurza ślepotą*, czes. *novinářská kachna* – pol. *kaczka dziennikarska*); **frazeologię** zawierającą znaczenia **przynależności narodowościowej**, por. (czes. *za uherský rok* – pol. *na ruski rok*, czes. *španělská vesnice* – pol. *chińszczyzna // czeski film*); **frazeologię z członem liczbowym**, por. (czes. *plést páte přes deváté* – pol. *pleść piątą przez dziesiątą*, czes. *pracovat o sto šest* – pol. *pracować na sto dwa*); **frazeologię profesji i zawodów** oraz **frazeologię** zawierającą **nazwy własne** (*nomina propria*), por. (czes. *dopadnout jak sedláci u Chlumce* – pol. *wyjść jak Zabłocki na mydle* – ros. *propal kak Šved pod Poltavoj*). Ten ostatni rodzaj frazeologizmów zaliczam osobiście do sfery *idiomatyzmów*, ze względu na historyczno-kulturowe i społeczno-geograficzne zakorzenienie, gdyż są to – jak je określam – *s p e c y f i c z n e i o s o b l i w e* pod względem doboru jednostek leksykalnych związki frazeologiczne (tzw. *idiomy*), które są utrwalone i używane wyłącznie w językowym obszarze danego narodu, spełniając rolę ogólnie pojmowanego **kulturu**. Te różnice bez odpowiedniego ekwiwalentu – właściwe tylko dla jednego języka – są szczególnie widoczne, zwłaszcza w przysłowiach idiomatycznych.²

¹ W języku czeskim skonwencjonalizowane wyrażenie *pětka* wcale nie oznacza – jak by się mogło wydawać na pierwszy rzut oka – liczby pięć, ale przyjęło symboliczną wartość dziesięciu koron czeskich. Natomiast na określenie pięciu koron w Czechach używa się wyrażenia *bůr* (wraz z obocznościami *bůr-bůra*).

² Istnieje sporo czeskich przysłów, różnorodnych zwrotów i frazemów nie mających dokładnych odpowiedników w języku polskim. Takimi ekwiwalentami językowymi są z reguły inne zwroty, które są również dobrze utarte i zakorzenione, jednak o odmiennym położeniu, więc nie mamy w docelowym języku tłumaczenia tzw. „odpowiedników ścisłych” (Damborský 1977: 83), czyli o tym samym podłożu lub tej samej metaforyce,

W niniejszym artykule chciałbym przede wszystkim skupić swoją uwagę na najważniejszych różnicach i podobieństwach w czeskiej i polskiej frazeologii, interesując się osadzonymi oraz dobrze zakorzenionymi w języku **frazemami z członem liczbowym** (jako główną skonwencjonalizowaną jednostką leksykalną).

Rozpocznę od dobrze znanego, często używanego i dosyć mocno zakorzenionego, a także osadzonego w czeskiej kulturze przysłowia, które przybrało następującą formę językową:

Jeden za osmnáct, a druhý bez dvou za dvacet.

Pojawia nam się w tym przysłowiu matematyczne zadanie, że $18 = 20 - 2$, czyli przenosząc liczby, a niewątpliwie także wynik liczenia na cechy i charakter ludzki, dojdziemy do wniosku, że między pierwszym członem (mając na myśli człowieka) a drugim członem (myśląc również o człowieku) nie ma zasadniczo żadnej różnicy, więc te dwie porównujące ze sobą osobowości, dzięki metaforycznemu przeniesieniu (z jednej domeny na drugą)³ są właśnie pod tym względem pojmowania i rozumowania – oczywiście jednakowe – wykorzystując takie wartościowanie. Trzeba jednak podkreślić, że konotacja w sensie przenieszonego porównania jest negatywna, czyli w języku polskim użyje się frazeologizmu ze zmienionym członem liczbowym:

jeden wart jest drugiego, ‘żaden nie jest dobry’,

obaj//oboje są siebie warci ‘w przypadku konfliktu obie strony nie są bez winy’

lub użyje się związku frazeologicznego bez członu liczbowego, który został przyjęty w polskojęzycznym obszarze kulturowym, por.:

wart Pac palaca, a palac Paca ‘jeden i drugi jest mało wart’,

względnie można wykorzystać w komunikacji językowej również frazeologizm, jeżeli mamy na myśli ‘krytykę, z której nie ma żadnego morału’:

przyganiał kociół garnkowi, a sam smoli ‘o kimś, kto zwraca komuś uwagę, a sam popełnia podobne błędy’, albo ‘ktoś krytykuje, a sam nie jest bez wad’.

por. np. czes. *nouze naučila Dalibora housti* pol. *potrzeba jest matka wynalazków* ‘trudna sytuacja lub brak czegoś zmusza do szukania nowych rozwiązań’. To przedstawione przysłowie oczywiście zaliczamy do idiomatyzmów jako ‘specyficznego i niepowtarzalnego tekstu kultury danego kraju’, dla którego punktem wyjścia są nazwy własne. *Dalibor* został uwięziony i właśnie wtedy nauczył się grać na skrzypcach. Różnice w dokonywanym procesie tłumaczeń frazeologizmów wynikają z niepowtarzalnej osobliwości życia, obyczajów i kultury poszczególnego narodu.

³ Udowodniam, wykorzystując złożenia semantyki kognitywnej, że jest to przykład typowego objawu przejścia z domeny źródłowej do domeny docelowej. Jednakże trzeba podkreślić, że właśnie domena źródłowa jest znacznie precyzyjniej pojmowana przez nasz umysł, ponieważ ma bogatszą strukturę i jest – dzięki temu – transponowana na domenę docelową (por. pol. *żuraw budowlany* – czes. *stavební jeřáb*).

W języku czeskim istnieją również oboczności tego przysłowia, gdzie zostały zmienione komponenty liczbowe, które przybrały następującą formę językową:

Jeden za pět a druhý za sedm bez dvou (ČP 2003: 173) ‘bez różnicy’,
Jsou jeden za tři, druhý za pět bez dvou (LR 2000: 369) ‘jednakowi’.⁴

Przeciwieństwem tego frazeologizmu pod względem semantycznym w polskojęzycznym obszarze językowym jest przysłowie, które przybrało postać z dwoma dominantami liczbowymi, por:

Jeden do Sasa, drugi do lasa ‘o dwóch osobach, przedmiotach względnie teoriach, bardzo między sobą różniących się, nie mających ze sobą nic wspólnego’.

Ten polskojęzyczny związek frazeologiczny w języku czeskim może być zastąpiony następującym frazeologizmem, mający również dwa komponenty liczbowe, por.

Jeden hot a druhý čehy ‘o nesvornosti’, ‘o różnorodności i przeciwstawności’,

jeden (chce) hot a druhý čehy ‘nie można się porozumieć, każdy chce czegoś innego’

jsou jako nespřežení koně – táhnou jeden hot/hat a druhý čihy/čehý ‘niezgodność’, [dosł. tak jak dwa nie sprzężone konie, jeden ciągnie w prawo, drugi w lewo].

O tym, jak się ludziom różnie życie układa świadczy następane przysłowie:

Jeden traci, drugi się bogaci.

We współcześnie otaczającym nas świecie obserwujemy zjawisko, polegające na tym, że – szczególnie młodzież – bardzo rzadko używa zwrotów pochodzenia biblijnego⁵, a przecież i w wersetach biblijnych również jest wykorzystany składnik liczbowy, dzięki któremu podczas wypowiedzi porozumiewamy się, np – **trzydzieści** – (w *Nowym Testamencie – Ewangelia wg św. Mateusza* 26: 15, 27: 3, 27: 9 oraz w *Starym Testamencie – Księga Zachariasza* 11: 12, 11: 13), por.

pol. (*sprzedać kogoś za*) *trzydzieści srebrników* ‘zapłata za zdradę’,

⁴ W języku czeskim istnieje oczywiście wiele przysłów z komponentem liczbowym, gdzie znaczenie metaforycznie przenosimy na cechy i charakter ludzki – zgodnie z poglądem antropocentryzmu aksjologicznego – wyodrębniając kategorie myślenia ludzkiego: **PODRÍZENOST – PŘÍZPŮSOBIVOST, stejný, podobný, různý ZALEŽNOŚĆ – PODPORZÁDKOWANIE – PRYZSTOSOWANIE SIĘ – jednakowy, podobny, różny: Jeden jako druhý (je z téhož pytle). Jsou na jedno kopyto dělaný. Pod jednou duchnou létají. Všechny v jeden snopek svážeš. Čert a ďábel, oba jsou černí.**

⁵ Mam tutaj na myśli ogólnie rozumiane **biblizmy** – jako wyrazy oraz ich stałe połączenia, wywodzące się z *Pisma Świętego*, używane współcześnie w znaczeniach przenośnych, mające status cytatów lub aluzji.

czes. *prodat někoho za třicet stříbrníků* ‘judaszowskie sprzedanie’,
zradit někoho za třicet stříbrníků ‘zdrada’, ‘wydanie kogoś’.

Istnieją również jeszcze inne frazeologizmy pochodzenia biblijnego z komponentem liczbowym, np. **cztery wiatry**⁶ – *Księga Jeremiasza* 49: 32, 49: 36, *Księga Ezechiela* 5: 2, 12: 14, 17: 21, *Księga Daniela* 11: 4, *Apokalipsa św. Jana* 7: 1 w znaczeniu ‘bezwzględnie wypędzić’ lub ‘brutalnie wygnać na wszystkie strony, nie mając prawa powrotu’.

Współcześnie używając frazeologizmu z takimi czasownikami jak:

rozpędzić//przepędzić//rozgonić//rozproszyc//wygnać//przegonić kogoś/coś na cztery wiatry mamy na myśli ‘bezwzględnie i gwałtownie zakończyć funkcjonowanie czegoś’, ‘zlikwidować, rozwiązać coś’, ‘położyć czemuś kres’, ‘pokonać kogoś, wykazując zdecydowaną przewagę’, ‘wypędzać (wiele osób), wyrzucać bezwzględnie bez prawa powrotu’, ‘wygnać kogoś brutalnie’.

Następny przykład, który ma również swoje korzenie w *Piśmie Świętym* będzie pochodził z *Apokalipsy św. Jana* 5: 1 i dotyczyć będzie liczby **siedem**, por.

zamknięty na siedem pieczęci ‘coś, co jest tajemnicze, zagadkowe, niejasne’,

⁶ Dla uwidocznienia jednego z wyżej wymienionych wersetów biblijnych przedstawiam sześć tłumaczeń (trzy czeskie: a) *Biblię Kralicką* według ostatniego wydania z 1613 roku, b) *Czeski Przekład Ekumeniczny* i c) najnowsze wydanie *Biblii XXI wieku* oraz trzy polskie przekłady: d) *Biblię Gdańską*, e) *Biblie Tysiąclecia* i f) *Biblię Warszawską*, nazywaną potocznie *Brytyjką*), por.:

- a) *Uvedu zajisté na Elamitské čtyři větry ode čtyř stran světa, a rozptýlím je na všechny ty větry, tak že nebude národu, do něhož by se nedostal někdo z vyhnaných Elamitských* (Proroctví Jeremiáše Proroka 49: 36) – (tłum. *Bible kralická* podle posledního vydání z roku 1613 BK 2009: 669).
- b) *Přivedu na Élam čtyři větry ze čtyř končin nebes a rozptýlím Élamce do všech těch větrů, takže nebude pronároda, kam by élamští vyhnanci nepřišli* (Jeremjáš 49: 36) – (tłum. ČEP 2008: 807).
- c) *Přivedu na Elam čtyři vichry ze čtyř nebeských stran a těmi vichry ho všude rozmetám, takže nezbude ani jeden národ, kam elamští utečenci nepřijdou* (Jeremjáš 49: 36) – (tłum. B21 2009: 1052–1053).
- d) *A przywiode przeciwko Elamczykom cztery wiatry ze czterech stron świata, i rozproszę ich na wszystkie one wiatry, tak, iż nie będzie narodu, do którego by się nie dostali wygnający z Elam* (Proroctwo Jeremiaszowe 49: 36) – (tłum. BG s. 638).
- e) *Sprowadzę na Elam cztery wiatry z czterech krańców nieba i rozproszę ich na wszystkie te wiatry, tak że nie będzie narodu, dokąd nie dotarliby rozproszeni Elamici* (Księga Jeremiasza 49: 36) – (tłum. BT 1989: 961–962).
- f) *I sprowadzę na Elam cztery wiatry z czterech krańców nieba, i rozproszę ich na wszystkie te wiatry, i nie będzie narodu, do którego by nie przyszli rozproszeni Elamu* (Księga Jeremiasza 49: 36) – (tłum. BW 2001: 873).

zamknąć coś na siedem pieczęci ‘otoczyć tajemnicą’,
siódma pieczęć – ‘ostateczna tajemnica’,

zamknąć coś na siedem (cztery, wszystkie) spustów//zamków ‘uczynić niedostępnym’, ‘zamknąć coś dokładnie’, ‘wzbronić przystępu’.

Inny frazeologizm, mający człon liczbowy siedem, pochodzi także z *Biblii*, por.

czes. *být v sedmém nebi* ‘być uradowanym, zachwyconym i szczęśliwym’,

pol. *być w siódmym niebie* ‘czuć się szczęśliwym, zadowolonym’, ‘bardzo się cieszyć’. Warto wspomnieć, że kosmografia egipska wyróżniała 11 nieb, a kosmografia żydowska właśnie siedem (wg liczby „planet”), a w ślad za nią i mużułmańska. Jest to górna sfera świata, nadziemski krainy szczęśliwości – przeciwstawna piekłu – gdzie jest siedziba Boga, bóstw, najwyższych aniołów i duchów wybranych zmarłych.

Chciałbym także zwrócić uwagę na wyrażenie rzeczownikowe *siedem lat chudych* ‘trudny okres’, ‘czas niepowodzeń i biedy’⁷, które wywodzi się ze *Starego Testamentu z Księgi Rodzaju*.

⁷ Przykładem tego używanego współcześnie frazeologizmu *siedem lat chudych i siedem lat tłustych* może występować również w formie wyrażen: *lata tusie, lata chude* ‘okres niepowodzenia’, ‘biedy’, ‘lata dobrobytu i lata klęski’, które są cytatem ze starotestamentowej *Księgi Rodzaju*, mówiące nam o aluzji do historii biblijnej, że Józef, ulubiony syn Jakuba i Racheli – sprzedany przez nienawidzących go braci do niewoli w Egipcie – zostaje doprowadzony przed oblicze faraona i następnie wykłada, omawia oraz wyjaśnia mu sny, a jednocześnie stara się doradzać, jak uratować ziemię przed głodem, nędzą i biedą, por.:

- a) *Sedm pak hubených krav a šeredných, vystupujících za nimi, sedm let jest; a sedm klasů drobných a větrem východním usvadých bude sedm let hladu* (Kniha Mojžišova první, kteráž slove Genesis 41: 27) – (tłum. *Bible kralická* podle posledního vydání z roku 1613 BK 2009: 43).
- b) *Sedm vychrtlých a šeredných krav, vystupujících za nimi, je sedm let, stejně jako sedm prázdných a východním větrem sežehých klasů; to bude sedm let hladu* (První Mojžišova – Genesis 41: 27) – (tłum. ČEP 2008: 61).
- c) *Sedm vyhubých a ošklivých krav vystupujících za nimi je sedm let, stejně jako těch sedm prázdných klasů sežehých východním větrem. Je to sedm let hladu* (Genesis 41: 27) – (tłum. B21 2009: 48).
- d) *Siedem zaś krów chudych i szpetnych, które wychodziły za niemi, jest siedem lat, a siedem kłosów czczych, i wyschłych od wiatru wschodniego, będzie siedem lat głodnych.* (Pierwsze Księgi Mojżeszowe – Genesis 41: 27) – (tłum. BG s. 37).
- e) *Siedem zaś krów chudych i brzydkich, które wyszły za tamtymi, i siedem kłosów pustych i zniszczonych wiatrem wschodnim – to też siedem lat – głodu* (Księga Rodzaju 41: 27) – (tłum. BT 1989: 59).
- f) *Siedem krów chudych i szpetnych, które wyszły za tamtymi, to siedem lat, a siedem kłosów pustych i wysuszonych przez wiatr wschodni, to siedem lat głodu* (Genesis – Pierwsza Księga Mojżeszowa 41: 27) – (tłum. BW 2001: 50).

We współczesnym języku polskim używamy również innych frazeologizmów z wyprofilowanym bazowym członem liczbowym siedem, por.

wyciskać siódme poty ‘męczyć kogoś’, ‘zmuszać do dużego wysiłku’,
x wyciska z y siódme//ostatnie poty//soki ‘zmuszać do wyczerpującej pracy’,
do siódmego potu ‘do całkowitego wyczerpania’, ‘do krańcowego zmęczenia’,

siódme poty biją na kogoś ‘ktoś się obficie poci’ (WSFZP 2005: 384),
kogoś oblewają siódme//wszystkie poty ‘ktoś bardzo się poci z wysiłku lub pod wpływem wysokiej temperatury’ (WSFJP 2003: 590),
wyglądać jak siedem nieszczęść ‘bardzo źle, żałośnie się prezentować’,
od siedmiu boleści ‘o kimś lub o czymś mało wartościowym, byle jakim, marnym, nic nie wartym, lichym’.

W języku czeskim, zwłaszcza w regionie morawskim istnieje porównanie na określenie szczupłości, wykorzystując liczbę siedem, por.

x je suchý jako sedm pátků ‘być bardzo szczupłym’ (Zaorálek 2000: 502).

Warto trochę uwagi poświęcić czeskiemu frazeologizmowi z bazowym komponentem liczbowym „trzy”, który w języku polskim ma inne odpowiedniki leksykalne. Dotyczy to przysłowia: *Kdo šetří, má za tři* [dosłownie: ten kto oszczędza, ma tyle uzbierane, jakby trzy osoby wspólnie oszczędzały – ‘ma w trójnasób’]. Metafora ta została oparta na schemacie wyobrazeniowym POJEMNIKA. Język w podanym przykładzie traktowany jest jako arbitralno-mediacyjna strefa pomiędzy człowiekiem a rzeczywistością. Ostatnio w telewizji polskiej pojawiła się reklama operatora telefonii komórkowej, w której wykorzystywane jest znaczenie oszczędzania, (wysyłanie taniego SMS tylko za jeden grosz) przez próbę porównania z pojęciem OSZCZĘDNEJ KURY:

grosz do grosza i będzie kokosza. (Kokosza swój pojemnik napelnia groszami).

Istnieją również identyczne frazeologizmy z bazowym ekwiwalentem trzy we frazeologii czeskiej i polskiej, por.

czes. *host i ryba třetí den smrdí*⁸ ‘každá navštěva je po jisté době na obtíž’,

pol. *gość i ryba na trzeci dzień cuchnie,*

czes. *když se dva perou, třetí se směje,*

pol. *gdzie sie dwóch bije, trzeci korzysta.*

czes. *x se vrátil, než bys do tři napočítal* ‘zaraz’, ‘natychmiast’, ‘szybko’,

x byl hotov než bys napočítal do tři – [dosł. x był gotowy, zanim byś do trzech policzył] ‘natychmiast’, ‘bardzo szybko’, ‘błyskawicznie’, ‘piorunem’,

⁸ Można również użyć podobnych – pod względem semantyki – frazeologizmów, por.:

Ryba i host třetí den dost,

Host první den zlato, druhý den stříbro, a třetí měď: honem domů jed’.

pol. *wróć, zamim do trzech policz* ‘błyskawicznie’, ‘szybko’.

Zwroty z różnorodnie używanymi i wykorzystywanymi czasownikami, profilując liczbę **trzy** np. *bredzić//gadać//mówić//klepać//pleść trzy po trzy* mają znaczenie: ‘mówić bez sensu’, ‘wygadywać bzdury i głupstwa’, ‘bez ładu’, ‘zmyślać’. W języku czeskim istnieje przysłowie *to je robota, tři po tři, a po žádné nic* (ČP 2003: 173). Z podobnym znaczeniem, w którym wykorzystywane są inne komponenty liczbowe (trzy, pięć, dziewięć i dziesięć) spotykamy się w następujących czeskich i polskich frazeologizmach:

ni w pięć, ni w dziewięć (dziesięć) ‘bez sensu’, ‘nie wiadomo po co’, ‘bez związku’, ‘od rzeczy’,

plést//plácát//žvanit//kecat páté přes deváté ‘mluvit nesouvisle’, ‘popleteně’, ‘mówić chaotycznie, bez związku’, ‘bez ładu’, ‘behradnie’,

ktoś nie umie do trzech liczyć//zliczyć//policzyć ‘ktoś jest nierozgarnięty’,

ktoś wygląda jakby nie umiał do trzech liczyć ‘być mało zdolnym’,

neumi do tři počítat ‘być głupim’,

tváří se, jako by neuměl napočítat do tři ‘robić z siebie naiwnego człowieka’,

nie umieć policzyć//zliczyć do trzech ‘być gamoniowatym’,

nie umieć powiedzieć//sklecić trzech słów ‘nie umieć się wypowiedzieć’,

Polska fraza *do trzech razy sztuka* ‘dwa razy coś się nie udało, za trzecim się uda’ w języku czeskim ma również wyprofilowaną liczbę trzy, ale zamiast polskojęzycznego leksemu „sztuka” pojawia się albo coś „dobrego”: *do třetice všeho dobrého*, względnie w rozszerzonej wersji również coś „złego”, por.

do třetice všeho dobrého i zlého ‘třetí pokus je zpravidla úspěšný a nadějný’, ‘po dvou úspěších zkusit něco ještě potřetí’.

Z bazowym członem liczbowym „pięć” mamy międzynarodowe przysłowie⁹:

czes. *páté kolo u vozu* ‘zbytečný’,

pol. *piąte kolo u wozu* ‘zbędny’.

Analogicznie możemy powiedzieć:

czec. *Starat se o něco, jako když pes pečuje o pátou nohu* ‘nie dbać o coś’,

pol. *Dbać o coś jak pies o piątą nogę* ‘lekceważyć coś’.

Z komponentem liczbowym pięć istnieją również frazeologizmy:

⁹ ang. *A fifth wheel to a coach.*

fran. *Une cinquième roue à la carrosse.*

niem. *Ein fünftes Rad am Wagen.*

hiszp. *La quinta rueda del carro.*

włos. *La quinta ruota del carro.*

ros. *Пятое колесо в телеге.*

czes. *mluvit//plácát//žvanit//vyprávět//kecat//povídat páte přes deváté* ‘nesmyslně’, ‘neuspořádaně’, które możemy porównać z frazeologizmem somatycznym: *bez hlavy a paty*,

pol. *paplać//wygadywać//opowiadać//gadać//mówić//pleść piąte przez dziesiąte* ‘chaotycznie’, ‘niedokładnie’, ‘pobieżnie’ mające również odpowiednik, ale już bez członu liczbowego w utrwalonej formie językowej por. *bez ladu i skladu*.

Tváří se jako by neuměl do pěti počítat ‘hloupě’, ‘nevinně’, ‘głupio’, ‘niewinnie’.

Czeski związek frazeologiczny: *nemít všech pět (myslů) pohromadě* ‘nebýt schopen jasně vnímat’, ‘nesoustředit se’, (dosł. nie mieć wszystkich pięć zmysłów połączonych razem) oznacza ‘bez zdolności pojmowania, postrzegania, rozumienia’. Analogicznie używając czasowników nieprzeczących w języku czeskim można powiedzieć:

Sebrat//vzít//dát všech pět dohromady ‘skupić się’, ‘skoncentrować się’, ‘pomyśleć nad czymś’, czego odpowiednikiem w języku polskim będą frazeologizmy bez członu liczbowego, np. *porządkować//zbierać myśli* lub *sięgnąć//skoczyć po rozum do głowy*, a także pospolicie używany frazeologizm z członem liczbowym pięć, por.: *brak komus piątej klepki* ‘ktoś jest niespełna rozumu, głupi’.

W języku czeskim liczba pięć oznacza małą wartość, do której można szybko policzyć, dlatego dzięki niej można użyć frazeologizmu:

Vrátit se než by do pěti napočítal ‘hned’, ‘okamžitě’, ‘rychle’, ‘zaraz’ ‘natychmiast’.

czes. *Spočítat si//vypočítat si něco na prstech jedné ruky//na pěti prstech*,
pol. *Policzyć coś//kogoś na palcach jednej ręki* ‘czegoś jest bardzo mało’.

Dla polskojęzycznego odbiorcy może brzmieć śmiesznie czeski związek frazeologiczny mający w swojej treści liczbę pięć, a konkretnie chodzi o pięć śliwek, które obrazowo oznaczają ‘małą ilość czegoś’ w znaczeniu z użytym czasownikiem ‘wyrzucenia kogoś, spakowania i odejścia’, por.

Posbírat//sebrat//sbalit si svých pět švestek (a jít) ‘vzít si své věci a odejít’, [dosł. spakować sobie swoich pięć śliwek i iść] ‘spakować się i odejść’.

W języku czeskim – zwłaszcza w języku mówionym potocznym – używając następnego związku frazeologicznego *dostat//koupit něco za pět prstů* nie oznacza w dosłownym tłumaczeniu kupić coś za pięć palców, ale bezpośrednio ‘coś ukraść’, (właśnie przy pomocy pięciu palców ręki).

Z odmienną ekwiwalencją liczbową skonwencjonalizowanych jednostek leksykalnych spotykamy się w następnym frazeologizmie, dotyczącego modelu kognitywnego *grubości*, gdzie w języku czeskim jest wyprofilowana liczba „cztery”, a w języku polskim liczba „trzy”, por.:

czes. *být jako čtyři//mít zadek jako čtyři* ‘być bardzo grubym’,

pol. *być jak szafa trzydrzwiowa*

wulg. *mieć tylek//dupę jako szafa trzydrzwiowa* (Orłoś 2009: 76).

Z liczbą „siedem” w języku czeskim istnieje bardzo mądre i życiowe przysłowie:

Chudá matka spíše sedm dětí vychová, než sedmero dětí jednu matku vyživí.

Natomiast całkiem identycznych określeń liczbowych używamy w języku czeskim i polskim podczas przeziębienia, a konkretnie, kiedy leczymy katar, por. czes. *Rýmu si léčíme domácím způsobem týden, a když půjdeme k doktorovi, tak léčba bude trvat sedm dnů.*

pol. *Katar leczony sposobem domowym trwa tydzień, a jeżeli pójdziemy do lekarza, to kuracja będzie trwała siedem dni.*

Podczas gry w miasza przebijanie żółędnego króla atutową siódmką karo (po czesku *kule*) znany jest dobrze czeskim użytkownikom cytat ze Szwejka: *Sedm kulí jako v Sarajevu*, co na owe czasy miało niewątpliwie podtekst polityczny.

Oдноśnie czeskiego frazeologizmu w dosłownym tłumaczeniu: [być zielonym jak pikowa siódmka] w języku polskim użyjemy innych jednostek leksykalnych bez komponentu liczbowego siedem, por.

czes. *být zelený jako (piková) sedma* ‘być bardzo bladym’,

být jako žaludská sedma ‘wyglądać niezdrowo’,

být zelený jako sedma//sedmica//sedmina//sedmička,

být bledy jako zelená sedma//sedmírka ‘być w znaczącym stopniu bladym’,

pol. *być blady jak trup//ściana* ‘złe wyglądający’,

być trupio blady.

Z liczbą „osiem” w języku czeskim istnieje również jeszcze jedno bardzo mądre i życiowe przysłowie, które wcześniej było opisywane s członem liczbowym siedem, jako paralela językowa, w której są wykorzystywane różne komponenty liczbowe:

Jedna matka uživí osm dětí, ale osm dětí neuživí jednu matku.

Widoczna różnica z komponentem liczbowym pojawia się w nazewnictwie zwierząt, a konkretnie w języku polskim ewidentnie wyprofilowana jest liczba osiem u ósmiornicy. Natomiast w języku czeskim powiemy *chobotnice* ‘mořský měkkýš s osmi chapadly kolem úst’ (Filipec, Daneš 2005: 108) – (tłum. pol. L.H.: morski mięczak z ośmioma mackami (narządami chwytymi) w okolicy pyska); ‘morski głowonóg o ośmiu wyposażonych w macki ramionach’ (Dunaj 2001: 431).

Pozostając w sferze zoologii, spotykamy się również z identycznym nazewnictwem dotyczącego komponentu liczbowego – w danym przypadku „100+nogi”, czyli stonogi czes. *stonožka* ‘členovec s dlouhým tělem a s velkým počtem stejných noh’ (Filipec, Daneš 2005: 415) – (tłum. pol. L.H.: stawonóg

z długim ciałem wielką liczbą jednakowych nóg); ‘ładowy, płaski skorupiak o dużej ilości odnóży ułożonych równolegle po obu bokach ciała, żyje w miejscach wilgotnych i w zabudowaniach’ (Dunaj 2001: 669).

Liczba sto oznacza w naszej europejskiej kulturze dużą ilość np.

stovžatá Praha ‘niezliczona ilość wieżyczek z powodu dużej liczby’,
říkal jsem ti to stokrát ‘kilkakrotnie, wiele razy’,

oraz oznacza również całość:

sto procent (w stu procentach, na sto procent) – ‘całkowicie, zupełnie, na pewno’.

To je jako sto a jeden ‘wielka różnica’ (Zaorálek 2000: 531),

raz na sto lat ‘niezmiernie rzadko’,

x jest szczęśliwy, jakby go na sto koni wsadził ‘człowiek bardzo zadowolony’,

i w sto koni nie dogoni ‘nie ma szans, możliwości, żeby kogoś dogonić’.

Z liczbą „dziesięć” w czeskiej frazeologii można wymienić porównawcze przysłowie, kiedy nam się umownie powodzi jeszcze gorzej niż wcześniej, gdzie komponent liczbowy dziesięć TO DUŻO i DOBRZE a pięć TO MAŁO i ZŁE, por.

Hospodařit//mít se od desíti k pěti ‘špatně’, ‘čím dál hůř’ – pol. ‘złe’, ‘co raz gorzej’.

Robiąc zły interes lub niekorzystną dla nas wymianę np. handlowo-towarową, możemy użyć zwrotu: *zamienić//oddać byka za indyka*; natomiast, kiedy np. gospodarstwo rolne nie przynosi zysków mówimy: *z byka na indyka* (por. czes. *od deseti k pěti*). Pojęcia, które kierują naszym myśleniem, nie są jedynie sprawą intelektu. Kierują naszym codziennym postępowaniem, żeby nadać kształt temu, co postrzegamy, jak dajemy sobie radę w otaczającym nas świecie i jak odnosimy się do ludzi, (por. Lakoff, Johnson 1988). Możemy także użyć metaforycznego porównania, że nasze gospodarstwo rolne *leży*. Porównanie takie ściśle związane jest z metaforycznym słownictwem, które odgrywa ważną rolę podczas komunikacji językowej, ponieważ „system pojęć, którym się posługujemy, by myśleć i działać, jest w swojej istocie metaforyczny” (Lakoff, Johnson 1988: 25). Indyk w porównaniu do byka jest małych rozmiarów, czyli BYK jest GÓRA a INDYK jest DOŁEM. Dobrze prosperujące gospodarstwo TO GÓRA, a źle prosperujące gospodarstwo TO DÓŁ. Pozycja leżąca kojarzy się z CHOROBA, czyli gospodarstwo rolne *leży*, oznacza, że jest chore, nie prosperuje → JEST NA DNIE. Z podobną sytuacją spotykamy się z frazeologizmem: *dostat se z deště pod okap* nebo *dostat se z bláta do louže*, gdzie już w języku polskim istnieją podobne ekwiwalenty językowe, por. *wpaść z deszczu pod rynnę* ‘znaleźć się w sytuacji jeszcze gorszej niż poprzednia’.

W porównywanych przykładach językowych istnieje różnica w członie liczbowym, a konkretnie w czeskojęzycznym przysłowiu mamy liczbę sto, a w polskojęzycznym – wyraz wielu, por.

czes. *Opravdový přítel je lepší než sto příbuzných*

pol. *Jeden prawdziwy przyjaciel lepszy niż wielu krewnych* (Mrhačová 2008: 142).

Liczba zero nie ma ani dodatniej, ani ujemnej wartości, lecz w języku czeskim istnieje frazeologizm, gdzie ten komponent liczbowym jest wykorzystywany w takim celu, że z niczego nic nie powstanie, por.:

nula *od nuly pojde* ‘kde chybí předpoklad, tam se nic nedosáhne’, ‘z ničeho nic není’.

W języku polskim odwołując się do Biblii (1 Kr1 4: 21–34) możemy użyć frazeologizmu bez członu liczbowego zero, choć właśnie to zero oznacza próżnię i pustotę, czyli nic.

z pustego/próżnego i Salomon nie naleje ‘bez odpowiednich środków, zasobów nikt niczego nie zrobi, nie stworzy’, ‘z niczego nic nie będzie’.

Z różnorodnym nazewnictwem, gdzie jest wykorzystywany jeszcze inny człon liczbowy spotykamy się ponownie w sferze używanej frazeologii. W języku czeskim jest wyprofilowana liczba „106”, a w języku polskim liczba „102”, por.

czes. *o sto šest//ostošest* ‘z werwą’, ‘bardzo dużo’,

pol. *na sto dwa* ‘dokładnie’, ‘bez niedociągnięć’, ‘o czymś ocenianym pozytywnie’.

Spotykamy się również z różnicą liczbową, gdzie w języku czeskim występuje 100, a w języku polskim liczba 10, por:

czes. *Raději jednou vidět než stokrát slyšet,*

pol. *Lepszy jeden, który widział, niż dziesięciu, którzy słyszeli* (Mrhačová 2008: 190).

Niektóre rzeczowniki (*substantiva – podstaná jména*) w języku czeskim, które mają już zakorzenioną symbolikę, rozumiemy je jako dobrze utrwalone wyrażenia w postaci stereotypu społecznego, np: *pětka* (‘známka’ – ‘ocena niedostateczna tzw. pała’), *sedmička* (‘láhev’ – ‘butelka’), *desítka* nebo *dvanáctka* (‘pivo’ – ‘ekstrakt piwa’), a w języku polskim zauważamy wpływ motoryzacji na wyrażenia związków frazeologicznych z używanym komponentem liczbowym np. *cztery kółka* ‘samochód’, względnie oddziaływanie stolarsko-budowlane: *cztery deski* ‘trumna’, *cztery ściany* ‘dom, mieszkanie, pokój’, *cztery kąty a piec piąty* ‘o bardzo ubogim mieszkaniu’, itd.

Podsumowując niniejsze rozważania o skonwencjonalizowanych jednostkach leksykalnych z bazowym członem liczbowym w czeskiej i polskiej frazeologii trzeba zauważyć, że:

- podstawową cechą jednostki frazeologicznej jest jej względna stabilność i związana z tym reprodukowalność,
- poszczególne komponenty występują obok siebie w ustalonym porządku i w odpowiedniej kolejności,
- jedną z najważniejszych cech jednostki frazeologicznej są oprócz obrazowości i ekspresywności także (względna) asumaryczność semantyczna, wyrażająca się z jednej strony przez globalność znaczeniową, a z drugiej strony przez nierozkładalność znaczenia,
- znaczenie konwencjonalnych jednostek językowych rodzi się w kontekście wypowiedzi rodzimych użytkowników języka,
- różnice kulturowe pokazują opisywanie aspektów świata przy wykorzystywaniu różnorodnego słownictwa, połączeń leksykalnych i kombinatoryki frazeologicznej i muszą być uwzględnione w przekładzie, gdyż one stwarzają największą trudność tłumaczowi i wymagają szczególowej staranności przy doborze ekwiwalentu, przede wszystkim semantycznego.

Kończąc te lingwistyczne rozważania dotyczące skonwencjonalizowanych jednostek leksykalnych z bazowym członem liczbowym, chciałbym być utwierdzony w przekonaniu, że przytoczone czeskie i polskie przykłady językowe w tym artykule zostały przez Państwo jako odbiorcę tego tekstu właściwie zrozumiane i nie sprawiło to nikomu żadnej wielkiej trudności. Jeżeli tak, to przysłowiowo możemy powiedzieć:

pol. *to jest proste/jasne jak dwa razy dwa (jest) cztery* ‘o czymś absolutnie oczywistym’,

czes. *je to tak jasně//jistě//jednoduché jako jedna a jedna jsou dvě.*

Summary:

In this feature I am trying to draw the attention to the changes occurring between Czech and Polish languages which appear in the widely understood area of linguistics which is phraseology and idioms. I particularly focus on showing linguistic differences and similarities with the *numeral unit* used for this purpose as the basis for the semantic lexical unit. These various numeral dominants influence not only the whole phrase but they also determine its meaning. Within one phrase with a base numeral component I am trying to show the existing lexical variants which have been adopted by the native speakers of each nation.

Shrnutí:

V tomto článku se snažím poukázat na rozdíly mezi polštinou a češtinou, které se objevují v dost široce chápaném oboru frazeologických a idiomatických spojení právě s použitým *číselným členem* jako sémantickým základem lexikální vrstvy. Tato různorodá číselná řadící slova ovlivňují nejenom celou frazeologickou nebo idiomatickou jednotku,

ale rozhodují rovněž o jejím významu. V rámci jedné frazeologické jednotky poukazují na různorodé lexikální varianty, alternativy a existující struktury, jaké se přijaly a jak jsou viděny uživateli každého národa v jeho mateřském jazyce.

Streszczenie:

W tym artykule staram się zwrócić uwagę na zachodzące różnice między językiem czeskim i polskim, jakie pojawiają się w szeroko rozumianej dziedzinie językoznawczej, którą jest właśnie frazeologia i idiomatyka. Skupiam się szczególnie na pokazaniu językowych różnic i podobieństw z wykorzystanym w tym celu – *członem liczbowym* – jako podstawą semantyczną jednostki leksykalnej. Te różnorodne dominanty liczbowe wpływają nie tylko na całą jednostkę frazeologiczną, ale decydują również o jej znaczeniu. W ramach jednego związku frazeologicznego z bazowym komponentem liczbowym próbuję pokazać istniejące warianty leksykalne, jakie zostały przyjęte przez użytkowników każdego narodu w jego ojczystym języku.

Резюме:

В статье идёт речь о различиях в чешском и польском языках, возникающих в столь обширной для исследований области языкознания, как фразеология и идиоматика. Основное внимание автора сосредоточено на представлении языковых различий и подобий в связи с использованием *числового члена* как семантической основы лексикальной единицы. Разнородные числовые доминанты не только влияют на вербальную структуру фразеологизма, но и предопределяют его смысловое значение. На основе одного фразеологического оборота, с единым (базовым) числовым компонентом, автор стремится показать существующие лексические варианты, бытующие среди носителей родного чешского и польского языков.

Bibliografia:

- Bittnerová D. Schindler F., 2003: *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*, Nakl. Karolinum, Praha. ISBN: 80-246-0442-6
- Damborský J. 1977: *Studia porównawcze nad słownictwem i frazeologią polską i czeską*, PWN Warszawa.
- Dunaj B. (red.), 2001: *Popularny słownik języka polskiego*, Warszawa ISBN: 83-7156-385-X
- Filipec J., Daneš F., 2005: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Praha ISBN: 80-200-1347-4.
- Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A., 2005: *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa. ISBN: 83-01-14273-1

- Hampl L., 2008: *Problemy przekladałności frazeologicznych jednostek leksykalnych (na materiale polskim i czeskim)* [w:] *Pamięć kulturowa i pamięć lingwistyczna w przekładzie*, ss. 77–86. Wyd. ATH, Bielsko-Biała. ISBN: 978-83-60714-60-7
- Lakoff G., Johnson M., 1988: *Metafory w naszym życiu*, Warszawa.
- Mrhačová E., 2008: *Slovník přísloví v devíti jazycích s českými ekvivalenty*. Autoři. Šwierczyński A. IŠwierczyńska D. Uniwersum Praha. ISBN: 978-80-242-2021-5
- Müldner-Nieckowski P., 2003: *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa. ISBN: 83-7311-734-2
- Orłóš T. Z. 2009: *Wielki czesko-polski słownik frazeologiczny*, Kraków. ISBN: 978-83-233-2504-8
- Straková V., 2003: *K překládání frazeologie* [w:] *Překládání a čeština*, ss. 85–89 red. Kufnerová Z., Poláčeková M., Povejšil J., Skoumalová Z., Straková V., Ústí nad Labem. ISBN: 80-85787-14-8
- Zaorálek J., 2000: *Lidová rčení*, Praha. ISBN: 80-200-0824-1